

УДК 330.341

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.51>

ШЛЯХИ СТИМУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ ДО СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПОВАГИ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Петруненко Я.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник
відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0002-1186-730X
e-mail: petrunenko@yahoo.com*

Петруненко Я.В. Шляхи стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки та поваги до прав людини у сфері економіки.

У статті акцентовано увагу на зростаючій ролі і значенні соціально відповідальної поведінки бізнесу. Це пов'язано з низкою факторів, зокрема таких як зростання етичної свідомості суспільства, збільшення впливу бізнесу на навколишнє середовище та життя людей, посилення конкуренції на ринку.

Зазначено, що соціально відповідальна поведінка бізнесу передбачає дотримання прав людини, захист навколишнього середовища, інвестування в людський капітал та боротьбу з корупцією.

Мета статті полягала у тому, щоб дослідити й обґрунтувати шляхи стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки та поваги до прав людини у сфері економіки. Визначена мета реалізована у статті вирішенням таких дослідницьких завдань: проаналізовано поняття і сутність соціально відповідальної поведінки бізнесу та поваги до прав людини у міжнародних правових документах; визначено основні принципи соціально відповідальної поведінки бізнесу; досліджено чинники, що впливають на стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки; розроблено та обґрунтовано комплекс заходів щодо стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки та поваги до прав людини.

Автором досліджено роль бізнесу у суспільстві, необхідність врахування соціальних та етичних аспектів в його діяльності. Проаналізовано вплив соціально відповідальної поведінки бізнес-суб'єктів на економічний розвиток та позитивний вплив на суспільство в цілому. Визначено очікувані результати від запропонованих заходів.

Загальний висновок статті полягає у тому, що соціально відповідальна поведінка бізнесу та повага до прав людини у сфері економіки є важливими складовими сталого розвитку сучасного суспільства. Пропонуються конкретні рекомендації для підприємств щодо залучення до цих процесів та максимізації їх соціального впливу.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані для розробки та впровадження державної політики у сфері стимулювання соціально відповідальної поведінки бізнесу, а також для самовдосконалення діяльності бізнес-суб'єктів.

Ключові слова: соціально відповідальна поведінка, права людини, бізнес, економіка, стимулювання, державна політика.

Petrunenko Ia.V. Ways to stimulate business towards socially responsible behavior and respect for human rights in the economic sphere.

The article focuses on the growing role and importance of socially responsible business behavior. This is associated with a number of factors, such as the increasing ethical consciousness of society, the growing impact of business on the environment and people's lives, and intensified competition in the market.

It is noted that socially responsible business behavior involves respect for human rights, environmental protection, investment in human capital, and the fight against corruption.

The purpose of the article is to explore and substantiate the ways to stimulate business towards socially responsible and respect human rights in the economic sphere. This goal is realized in the article by solving the following research tasks: the author analyzes the concept and essence of socially responsible business behavior and respect for human rights in international legal documents; defines the basic principles of socially responsible business behavior; studies the factors influencing the incentives for business towards socially responsible behavior; and develops and substantiates a complex of measures to stimulate business towards socially responsible behavior and respect for human rights.

The author explores the role of business in society and the need to take into account social and ethical aspects in its activities. The author analyzes the impact of socially responsible behavior of business entities on economic development and positive impact on society as a whole. The expected results of the proposed measures are determined.

The general conclusion of the article is that socially responsible business behavior and respect for human rights in the economic sphere are important components of sustainable development in modern society. Specific recommendations are proposed for enterprises to engage in these processes and maximize their social impact.

The results of this study can be used to develop and implement state policy in the field of stimulating socially responsible business behavior, as well as for self-improvement of business entities.

Key words: socially responsible behavior, human rights, business, economy, stimulation, state policy.

Актуальність теми дослідження. Відповідно до міжнародного права з прав людини, країни зобов'язані захищати осіб від порушень їх прав, які можуть відбуватися на їх території або під юрисдикцією третіх сторін, включаючи підприємства. Навіть у випадках, коли країни не виконують свої обов'язки, вважається, що всі підприємства повинні дотримуватися прав людини, уникати порушень прав інших осіб та протидіяти негативному впливу на права людини, в який вони можуть бути втягнуті. У випадку зловживань, постраждалі повинні мати можливість отримати доступ до ефективних правових заходів захисту через судові та позасудові механізми розгляду скарг.

Глобально цими питаннями опікується Управління Верховного комісара ООН з прав людини (*Office of the High Commissioner for Human Rights*), надалі УВКПЛ – орган ООН, уповноважений заохочувати та захищати права людини в усьому світі, в тому числі й у співвідношенні бізнесу і прав людини [1]. Відтак, досліджувані питання вбачаються актуальними, не обмежуються кордонами окремих держав, а у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ в Україну та актуалізацією євроінтеграційних векторів розвитку України набули ще більш особливої гостроти в наших реаліях.

Стан наукової розробки. В основу статті покладено аналіз наукової літератури та нормативно-правових джерел, що стосуються проблематики дослідження. Теоретичним підґрунтям статті стали звітні матеріали ООН у сфері захисту прав людини, праці зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема таких як Anders Åslund, Andrius Kubilius, Р. Джабраїлов, В. Мамутов, Н. Петрова, А. Санченко, А. Токунова, В. Устименко та ін., а також аналітичні матеріали національних та зарубіжних органів державної влади, діяльність яких дотична до захисту прав людини у сфері економіки. Окремі аспекти цієї теми розглядалися автором у складі наукового колективу на сторінках раніше опублікованої праці [2], утім цього доробку видається недостатньо з огляду на багатогранність проблематики та її актуальність у сучасному дискурсі.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб дослідити й обґрунтувати шляхи стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки та поваги до прав людини у сфері економіки. Для реалізації визначеної мети передбачається вирішення таких **дослідницьких завдань**: проаналізувати поняття і сутність соціально відповідальної поведінки бізнесу та поваги до прав людини у міжнародних правових документах; визначити основні принципи соціально відповідальної поведінки бізнесу; дослідити чинники, що впливають на стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки; розробити та обґрунтувати комплекс заходів щодо стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки та поваги до прав людини.

Виклад основного матеріалу. Ділова активність впливає на життя мільйонів людей по всьому світу, що може бути потужним стимулом для сталого розвитку, надаючи доступ до соціальних та

економічних можливостей і сприяючи процвітання. Однак, дії підприємств можуть мати вплив на права людини, причому ті, хто найбільше страждає, зазвичай є найбільш уразливими.

Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (надалі *UNGP*), прийняті у 2011 р., є авторитетним та широко визнаним набором принципів відповідальної підприємницької діяльності. Вони закликають як уряди, так і компанії виявляти, запобігати, пом'якшувати та виправляти фактичні та потенційні порушення прав людини. *UNGP* є не лише суто керівними принципами, що допомагають підприємствам поважати права людини у своїй діяльності, але також й дорожньою картою для їхнього внеску у досягнення Порядку денного до 2030 року та Цілей сталого розвитку.

Програма розвитку ООН [3] працює з урядами, бізнесом, громадянським суспільством, правозахисниками, академічною спільнотою, іншими зацікавленими сторонами з метою впровадження Загальних принципів ООН та сприяння відповідальній практиці бізнесу у глобальних ланцюгах постачання.

УВКПЛ відіграє провідну роль у сприянні співпраці між бізнесом та правозахисними організаціями в рамках ООН. УВКПЛ розробляє інструкції та проводить тренінги для держав, підприємств, громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін з метою поширення та впровадження *UNGP* [4]. Це включає надання порад, інструментів та інших ресурсів, підтримку розвитку потенціалу в сфері бізнесу та прав людини через представництво УВКПЛ на місцях та в рамках системи ООН. *UNGP* являють собою глобальний стандарт для запобігання та усунення ризику несприятливого впливу на права людини, пов'язаного з бізнесом, і вони забезпечують міжнародно прийнятну основу для вдосконалення стандартів та практики щодо бізнесу і прав людини. Можливо констатувати, що *UNGP* усе дедалі більше впроваджуються в законодавство, політику та практику в усьому світі.

UNGP ґрунтуються на трьох принципах, відомих як «*Захист, Повага та Засоби захисту*»: обов'язок держави захищати права людини; відповідальність бізнесу за дотримання прав людини; доступ до засобів правового захисту для жертв шкоди правам людини, пов'язаної з бізнесом.

УВКПЛ також виступає в ролі секретаріату механізмів та органів з прав людини, наприклад таких як Робоча група з питань бізнесу та прав людини (*Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*, або більш відома як *Working Group on Business and Human Rights*) [5], а також міждержавна група, що працює над угодою щодо бізнесу та прав людини. Україна, як член ООН, з 1945 року і протягом усіх років свого членства, виконує усі міжнародні зобов'язання та приймає участь у формуванні міжнародної політики і правотворчості в рамках ООН. Усі основні універсальні договори, конвенції та хартії Ради Європи у сфері прав людини, а також конвенції Міжнародної організації праці встановлюють загальний контекст для прямих правових зобов'язань України щодо забезпечення захисту прав людини у сфері економіки та взаємодії з бізнесом.

Відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів та принципів, права людини належать кожному та впливають на усі аспекти нашого життя. Вони стосуються права на гідність, повагу та справедливість. Вони також стосуються свободи висловлювання ідей. Вони захищають осіб від випадкових та надмірних дій, які можуть призвести до втрати життя, свободи, гідності або втручання в особисте життя. У робочому середовищі права людини включають право на безпечні умови праці, право на справедливую оплату праці та рівну заробітну плату за однаковою роботою, право на організацію та участь у колективних переговорах та право на захист від примусової праці і торгівлі людьми.

Комісією з питань рівності та прав людини Великобританії розроблено порадник для бізнесу, відповідно до якого рекомендується керівникам бізнесу визначати вплив на права людини, що покращить процес управління ризиками. Це також може захистити репутацію бізнес-суб'єкта та відкрити для нього нові комерційні можливості. У пораднику також йдеться про те, що бізнес-суб'єкти зобов'язані дотримуватися усіх відповідних законів і поважати права людини. Невизнання та не виправлення порушень прав людини може мати серйозні наслідки для бізнес-суб'єкта і призвести до негативної уваги засобів масової інформації, втрати контрактів і, найгірше, його закриття [6].

Бюро з питань демократії, прав людини та праці Держдепартаменту США акцентує увагу, що діяльність бізнесу впливає на життя мільйонів людей в усьому світі. Навіть малі підприємства мають ланцюжки вартості, які охоплюють континенти. Це означає, що всі підприємства можуть відігравати важливу роль у дотриманні та просуванні прав людини і трудових прав [7].

У цілому підтримуючи задекларовані підходи до захисту прав громадян у бізнесі та визнаючи доцільність їх імплементації у національну практику та законодавство, в тому числі й локальне, зауважимо, що всі ці підходи є прийнятними для умов мирного часу. В умовах дії правового режиму воєнного стану та першочергової необхідності оборони суверенітету нашої держави окремі права можуть бути обмежені в цілях забезпечення національної безпеки. Держава має право встановлювати додаткові вимоги щодо призову до військової служби, тимчасові (до закінчення строку, на який було введено воєнний стан) обмеження прав на приватне життя, свободу віросповідання та висловлювання, право на мирні зібрання, право на працю, право власності, право на освіту та свободу пересування, а також права і законні інтереси юридичних осіб у таких межах та обсягах, які необхідні для впровадження та реалізації воєнного стану. А тому досить важко цілком погодитися з думкою деяких науковців про те, що «сьогодні існує нагальна потреба у вдосконаленні підходів до захисту прав людини у бізнесі в умовах воєнного стану, а також у імплементації у вітчизняне законодавство Керівних принципів ООН щодо бізнесу і прав людини, у дотриманні усіх норм та правил, встановлених чинним законодавством» [8]. Проте, ми однозначно маємо на теоретичному рівні розробляти пріоритетні напрями імплементації цих принципів, адже це одна із передумов становлення України як повноцінного члена ЄС. Досить цікавою у контексті розвитку національного господарського законодавства в частині відповідальності бізнесу за порушення прав людини представляється стаття А. Токунової [9], у якій авторка аргументовано пропонує шлях розвитку концепції бізнесу і прав людини у господарському законодавстві України, і, зокрема, наводить пропозиції щодо нової редакції статей 44 і 49 ГК України.

Стосовно подальших напрямів імплементації міжнародних стандартів у сфері захисту прав громадян, дороговказом можна вважати підготовлений А. Санченко *«Звіт щодо поточного стану імплементації розділу про бізнес та права людини Національної стратегії України у сфері прав людини, інтеграції Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини у національні стратегічні документи з прав людини, відновлення та розбудови миру»* [10] в рамках проекту «Належна обачність щодо прав людини в глобальних ланцюгах постачання: впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини для справедливого поновлення», котрий реалізується в Україні за фінансової підтримки Уряду Японії.

У цьому звіті охарактеризовано політико-правове і частково економічне підґрунтя для імплементації в Україні *UNGP*, оцінено статус їх інтеграції у поточну стратегічну політику та законодавчу базу України, з акцентуванням уваги на змінах, спричинених війною в Україні, що триває, а також надано органам державної влади рекомендації щодо можливих покращень політики з огляду на перспективу післявоєнного відновлення, ознаменованого, зокрема, набуттям Україною статусу держави-кандидата на членство в ЄС.

Дотичне до цього, в рамках Програми розвитку ООН, за підтримки Уряду Японії та у співпраці з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини наприкінці 2023 р. в Україні проведено низку тренінгів для бізнесу за темами *«Бізнес та права людини»* та *«Належна обачність щодо прав людини під час війни»* [11]. З огляду на той факт, що випадки порушень прав людини, які допускаються вітчизняними суб'єктами господарювання, є результатом недостатньої поінформованості осіб, які приймають рішення, представників бізнесу та широкої громадськості в Україні про *UNGP* та нові підходи у сфері відповідального корпоративного управління, що мають вплив на всі галузі економічних та соціальних відносин у Європі та за її межами, а також низький рівень обізнаності щодо відповідального корпоративного управління, заходи такого навчального формату є доцільними та своєчасними.

До недавнього часу бізнес вважав, що захист прав людини – це виключно обов'язок держави, однак сьогодні компанії також активно долучаються до цих процесів і вже стали повноправними суб'єктами таких правовідносин.

Багато компаній, зокрема «Nestlé», «Nike», «IKEA» і багато інших, мають тривалу історію підтримки прав людини. На рівні локальних правових актів вони зобов'язалися дотримуватися принципів *UNGP*, а також мають чітку політику щодо цих питань та співпрацюють з неурядовими організаціями для моніторингу своїх постачальників.

У цьому контексті варто додати, що такі процеси є триваючими і досить часто компанії, які в даний час здаються взірцевими, стикалися з різного роду порушеннями прав працівників. Наприклад, компанія «Apple» визнала, що на її заводах використовували дитячу працю. Також цю компанію неодноразово звинувачували у порушенні умов праці [12].

Стосовно відповідної ситуації у національній практиці, то дослідження, проведене О. Уваровою і А. Токуною у 2021 р. в рамках проекту Програми розвитку ООН, визначило найбільш поширені ризики порушень прав людини з боку суб'єктів господарювання в Україні. Серед них: відсутність гарантій охорони праці; наслідки пандемії COVID-19, такі як безробіття, погіршення умов праці та перевантаження; порушення законодавства про мінімальну заробітну плату та прожитковий мінімум; порушення права людини на захист персональних даних; сексуальні домагання на робочому місці та інші [13].

Початок повномасштабної війни в Україні вніс свої корективи та надав цим питанням нового контексту. Аналогічне дослідження О. Уварової та М. Саприкіної за 2023 р. в рамках проекту Програми розвитку ООН показує, що російське вторгнення призвело до серйозних збитків у сферах житлового будівництва, транспорту, енергетики, торгівлі та промисловості, сільського господарства. Також війна призвела до змін на ринку, відходу міжнародних компаній та втрати кадрів через масову міграцію, порушення логістики. Все це могло призвести до нових випадків порушень прав людини у бізнесі, зокрема таких як невивплата заробітної плати, неофіційна зайнятість та недотримання строків виплат страхового відшкодування на підприємствах, які були змушені евакуювати своїх працівників з зон бойових дій або територій поза контролем уряду України [14].

Варто зауважити, що ухвалення *UNGP* і Керівних принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) для багатонаціональних підприємств свідчить про еволюцію теорії прав людини. Сучасний бізнес визнається важливим повноцінним актором у сфері прав людини, хоча раніше він не був зобов'язаний їх дотримуватися. Діяльність транснаціональних корпорацій також виявилася одним із ключових чинників, що сприяв зміні підходів до теорії прав людини.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини так само дозволяє зробити висновок про взаємозв'язок між правами людини та діяльністю бізнесу. Права людини можуть впливати на розвиток бізнесу, наприклад в галузі біотехнологій, де необхідно дотримуватися принципів гідності людини, проте досить актуальними є питання фінансового та майнового характеру.

Резюмуємо, бізнес-суб'єкти є важливою невід'ємною складовою міцної економіки, а отже розвиток бізнесу розглядається як інвестиція у стабільне майбутнє. В сучасному світі бізнес, що орієнтований на захист прав людини, стає глобальним трендом і для України має стати очевидним, що розширення масштабів виходу на європейський ринок передбачає неухильну відповідність міжнародним стандартам.

Висновки. По результатах проведеного дослідження представляється можливим сформулювати наступні узагальнюючі висновки. Прийняті до початку війни стратегічні політико-правові акти, зокрема Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року (2020 р.), Національна стратегія у сфері прав людини (2021 р.) та Національна економічна стратегія на період до 2030 року (2021 р.), є першочерговими інструментами для задоволення потреб сталого розвитку України і базуються на міжнародних зобов'язаннях нашої країни. В цілому, перераховані акти забезпечують загальні політико-правові та практичні принципи для впровадження *UNGP*, проте їх акцент на аспекті відповідального корпоративного управління не завжди є відповідним і йому не вистачає чіткого позиціонування.

Умовами війни викликана необхідність розробки Плану відновлення України, як частини широкого політичного процесу відновлення країни. Такий системний план повинен бути комплексом стратегічних і оперативних заходів, які мають бути реалізовані протягом наступного десятиліття (2024–2034 роки) і нададуть змогу об'єднати зусилля і ресурси України та міжнародних партнерів для забезпечення виживання і подальшого післявоєнного прогресу.

Згаданий план потенційно може слугувати політико-правовою основою для інтеграції дорожньої карти з питань відповідального корпоративного управління як міжсекторального перетинаючого аспекту в його відповідних секціях. З метою інтеграції *UNGP*, ці та інші політико-правові акти повинні бути переглянуті з урахуванням відповідних аспектів воєнного досвіду. Також важливо забезпечити вертикальну та горизонтальну узгодженість політики в галузі відповідального корпоративного управління, а також належним чином враховувати вимоги щодо вирішення військових конфліктів та післявоєнного відновлення.

Подальший прогрес наукових досліджень у сфері бізнесу і прав людини також має велике значення, оскільки статус кандидата на вступ до ЄС, який отримала Україна, вимагає наукової розробки нових підходів для швидкого і ефективного впровадження реформ, які повинні гарантувати

відповідність державної політики та корпоративних практик кращим стандартам ЄС. Це змушує переглянути роль відповідальної корпоративної поведінки в Україні, особливо в контексті війни та повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights Office). URL: https://www.ohchr.org/en/ohchr_homepage.
2. Tiurina A., Petrunenko Ia., Guliyeva S., Qazizade E., Aliyeva T. Social responsibility and modern business during the global crisis: Threat or opportunity for the GUAM member countries. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*. 2023. Vol. 10(2). P. 201–212.
3. Про Програму розвитку ООН в Україні. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/про-нас>.
4. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework. URL: <https://www.ohchr.org/en/publications/reference-publications/guiding-principles-business-and-human-rights>.
5. Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises: About the mandate. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business>.
6. A Guide to Business and Human Rights: How Human Rights Can Add Value to Your Business. Equality and Human Rights Commission. 2014. URL: https://www.equalityhumanrights.com/sites/default/files/a_guide_to_business_and_human_rights_1_1.pdf.
7. Business and Human Rights. *Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor*. URL: <https://www.state.gov/key-topics-bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/business-and-human-rights/>.
8. Левченко В.В., Петрова Н.О. Організаційно-правове забезпечення захисту прав людини у бізнесі під час війни: міжнародний досвід та сучасний стан. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 504–508.
9. Токунова А.В. Шляхи розвитку концепції бізнесу і прав людини в господарському законодавстві України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 6. С. 170–176.
10. Звіт щодо поточного стану імплементації розділу про бізнес та права людини Національної стратегії України у сфері прав людини, інтеграції Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини у національні стратегічні документи з прав людини, відновлення та розбудови миру. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zvit-shchodo-potochnoho-stanu-implenetsiyi-rozdilu-pro-biznes-ta-prava-lyudyny-natsionalnoyi-stratehiyi-ukrayiny>.
11. Права людини в бізнесі під час війни: нові освітні серіали від Дія.Бізнес та Дія.Освіта. *Міністерство цифрової трансформації України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prava-lyudyny-v-biznesi-pid-chas-viiny-novi-osvitni-serialy-vid-diiabiznes-ta-dii-aosvita>.
12. Apple admits using child labour. *The Daily Telegraph*. February, 27. 2010. URL: <https://www.telegraph.co.uk/technology/apple/7330986/Apple-admits-using-child-labour.html>.
13. Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/business-and-human-rights-ukraine-accelerating-sustainable-and-equitable-development-through-implementation-un-guiding>.
14. Відповідальна поведінка бізнесу в часи війни в Україні. Дослідження контексту. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vidpovidalna-povedinka-biznesu-v-chasy-viiny-v-ukrayini-doslidzhennya-kontekstu>.